

Багатоперспективний нарратив як особливість художнього дискурсу сучасних німецькомовних оповідань

О. Б. Скляренко

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» м. Переяслав-Хмельницький, Україна
Corresponding author. E-mail: lesiaskliarenko82@gmail.ru

Paper received 29.03.19; Accepted for publication 12.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-195VII59-16>

Анотація. Стаття аналізує багатоперспективний нарратив як одну з потужних особливостей художнього дискурсу сучасних німецькомовних оповідань. Взявши за матеріал дослідження оповідання відомої австрійської авторки Інгеборг Бахманн було встановлено, що використання декількох перспектив розповіді в одному оповіданні має стереоскопічну функцію, що розщеплює авторське «я» та об'єктивно споглядає на змальовані в оповіданні події. Також проаналізовано, що сучасні німецькомовні оповідання у своєму багатоперспективному нарративі поєднують конструкцію аукторіальна перспектива – персональна перспектива – «я» перспектива.

Ключові слова: художній дискурс, багатоперспективний нарратив, оповідання, «я» перспектива, персональна перспектива, аукторіальна перспектива розповіді.

Вступ. Аналіз художнього дискурсу сучасного німецькомовного оповідання вимагає його наскрізного аналізу. Одним із ключових понять такого роду аналізу є дослідження нарративу художнього тексту. Адже, як вірно вважав Г. Женнет «... на сьогоднішній день наратологія поєднує у собі як теорію художньої прози, так і теорію інтерпретації» [5, с. 88].

Аналіз авторського нарративу, як особливої складової художнього тексту, вказує на нові шляхи у дослідженні художнього тексту, адже вони визначають особливість авторського світогляду та допомагають реципієнтові декодувати власне авторську картину світу. Саме це і становить актуальність запропонованого дослідження.

Короткий огляд публікацій по темі. Теоретико-методологічна база дослідження нарративного підходу під час аналізу художнього тексту представлена у роботах таких науковців як Г. Женнет, Ф. Штанцель, Дж. Прінс, Т.А. ван Дейк, Р. Барт, В. Пропп, Б. Томашевський та інші.

Ціль статті полягає у тому, що доступ до мовної особистості здійснюється через її продукти – текст і дискурс. Тому об'єктом даної розвідки є багатоперспективний нарратив у дискурсі сучасних німецькомовних оповідань.

Матеріалом статті виступають оповідання відомої німецькомовної письменниці Інгеборг Бахманн. **Методи дослідження** у статті зумовлені метою та завданнями і спираються на: нарративний аналіз, що використовується в роботі як продовження структурного методу та застосовується при дослідженні нарративної структури оповідань. Методика діалогічної інтерпретації тексту використовується в роботі для аналізу текстів оповідань як знакових посередників дискурсу, беручи до уваги запропонований М. Бахтінім принцип діалогічності та з урахуванням екстралінгвальних чинників текстової комунікації.

Результати і їх обговорення. Досліджуючи особливості нарративної структури оповідань, ми спиратимемося на такий маркований елемент як перспектива розповіді, або «point of view», термін, який досить часто використовують західні дослідники лінгвістики тексту. Саме перспектива розповіді за М. Мартінез є

одним із ключових елементів формування макростилістичного рівня нарративу [6, с. 73]. Тут також зауважимо, що нарративом ми, за О.О. Селівановою, називаємо «... текст епічного твору, за винятком прямого мовлення персонажів, зображення розвитку подій у часі» [3, с. 406]. Як зазначає В.А. Кухаренко, введення фігури оповідача, що замінює власне автора, створює і підтримує автентичність, і це є його основною функцією [2, с. 150]. Саме перспектива розповіді допомагає адресату інтерпретувати авторську інтенцію, відображаючи його точку зору, відповідно до якої ведеться розповідь чи оповідь.

Нагадаємо, що ми керуємося типологією Ф. Штанцеля і саме тому умовно поділяємо всі оповідання на три групи, а саме: на оповідання з персональною перспективою розповіді, з «я-перспективою» та змішаною перспективою.

Перша група – з персональною перспективою розповіді – є найбільшою. До неї входять 5 ранніх оповідань «Die Fähre», «Im Himmel und auf Erden», «Die Karawane und die Auferstehung», «Der Kommandant» та «Der Schweißler», одне міжциклове оповідання «Besichtigung einer alten Stadt» та всі оповідання другої збірки авторки «Simultan».

Персональна перспектива розповіді вказує на дистанцію між розповідачем та зображуваним і створює таким чином лінгвістичну кореляцію з «я-перспективою», за якої оповідач є автором і персонажем одночасно. На відміну від «я-перспективи», де маркований член кореляції, займенник «я», є експліцитною вказівкою на оповідача, за персональної перспективи використання займенника третьої особи однини «er» є відносним.

Прикладом тут може бути оповідання «Die Karawane und die Auferstehung», де спочатку І. Бахманн подає образ старого чоловіка, який розпочинає свою розповідь, потім з'являються хлопець, молода дівчина, інвалід та стара жінка. Головним розповідачем є старий чоловік, про що свідчать повторення «der alte Mann»: «als der alte Mann sich unsah, begriff er nicht ...», «der alte Mann hatte das Gefühl», «manchmal dachte der alte Mann». Але далі в оповіданні розповідач змінюється, ним стає хлопець, і

вже далі розповідь веде він: «Als der Knabe merkte, daß der alte Mann die Glocken nicht vernahm, stürzte er zurück und überfiel das Mädchen ...» [4, с. 27].

Використавши такий перехід розповіді від одного розповідача до іншого, автор дав можливість читачу самостійно скласти об'єктивне враження щодо подій та персонажів. Також зазначимо, що за персональної перспективи розповіді інколи досить складно розмежувати розповідача та образ автора, вони постають перед реципієнтом єдиним цілим, і це допомагає краще зрозуміти переживання персонажа та об'єктивно оцінити їх. Прикладом є оповідання «Im Himmel und auf Erden», де розповідачами є невдаха-чиновник та його дружина Амелі. Молода жінка постійно зазнає фізичних покарань з боку свого чоловіка, і читач з перших рядків оповідання стає свідком цих сцен: «Über die Stirne Amelies lief ein roter Schatten. Sie trat vom Spiegel zurück und schloß die Augen. Da war die Spur für einen Augenblick vergangen, die Justins Hand über ihr Gesicht gezogen hatte. Er hatte sie nur einmal geschlagen und sich dann hastig zurückgezogen, um sich nicht zu früh zu erraten» [4, с. 15], що на лексичному рівні проявляється за допомогою епітета «ein roter Schatten», який сприймається адресатом як слід від ляпаса, що залишив боягузливий Юстін.

Заслугове також на увагу збірка «Simultan», де основою морфологічного рівня персональної перспективи розповіді є особовий займенник «sie». Семантична специфіка використання цього займенника в оповіданнях указанного циклу відображає тип номінації персонажів, серед яких 80% жінок, таким чином зумовлюючи тип авторської референції до зовнішнього світу всієї макроструктури творів, адже саме ця збірка І. Бахманн має чітко виражену феміністичну спрямованість. Ще Ф. Штанцель у своїй праці «Теорія розповіді» зазначав, що за кожним особовим займенником у тексті з персональною перспективою розповіді стоїть рефлектуюча особа, через підсвідомість якої ця розповідь доноситься до читача. За такої перспективи розповіді фігура рефлектора занурена в події й передає точну інформацію [7, с. 212]. О. Гончарова вказує також на те, що така перспектива розповіді дає безмежну можливість зобразити зовнішній та внутрішній світ персонажів [1, с. 22].

До другої групи текстів (із «я-перспективою») належать п'ять оповідань, чотири з яких «Auch ich habe in Arkadien gelebt», «Ein Geschäft mit Träumen», «Portrait von Anna Maria» та «Der Hinkende» входять до складу ранніх творів, а інше оповідання, «Alles», – до збірки «Das dreißigste Jahr».

Морфологічним ядром і стрижневим мовним елементом мовленнєвої структури «я-перспективи» є особовий займенник першої особи однини «ich», що орієнтує розповідь на один маркований суб'єкт, мовленнєвий і рефлективний план якого домінує над іншими [1, с. 34].

Особовий займенник «ich» виконує функцію абсолютної текстотвірної категорії, що проявляється вже на початку текстів. Наприклад: «Gott allein weiß, warum ich hinke. Nie konnte ich in Erfahrung bringen...», «Auch ich habe in Arkadien gelebt, aber eines Tages war meine Zeit um, und ich nahm Abschied» [4, с. 38].

В усіх оповіданнях І. Бахманн не називає імені оповідача, а корелює його із займенником «я». Дізнатися в такому випадку ім'я оповідача можна лише з назви, наприклад «Undine geht». О. Гончарова називає такий тип займенника «епічним я» і вказує на те, що цей займенник набуватиме характеру композиційно-стилістичного прийому, виступаючи лише як стрижневий елемент, що особливим чином організовує розповідь [1, с. 35].

Суб'єкт оповіді, який позначається як займенник «я», не отримує лінгвостилістичної конкретизації в тексті й може трактуватися читачем як узагальнений образ людини. Наприклад абзац з оповідання «Ein Geschäft mit Träumen»: «Immer war ich müde, wenn ich nach Hause ging, müde wie die Straßen, in denen sich Fahrzeuge und Menschen im Staub verloren ...» [4, с. 41]. Особовий займенник «я» не спирається на жодне ім'я чи конкретне визначення особи в тексті, але використання порівняння «müde wie die Straßen, in denen sich Fahrzeuge und Menschen im Staub verloren» дозволяє змалювати образ оповідача, що стоїть за гіпертрофованим «я»: людини індустріального суспільства, котра постійно перебуває в гонитві за якимись матеріальними статками й поступово губиться в цьому. Таке поєднання створює контекстуальну співвіднесеність.

Ще одним прикладом такого контекстуального співвідношення може бути уривок з оповідання «Alles»: «Das Kind, das wir erwarteten, veränderte uns. Wir gingen kaum mehr aus und vernachlässigten unsere Freunde; wir suchten eine größere Wohnung und richteten uns besser und entgeltiger ein. Aber des Kindes wegen, auf das ich wartete, begann alles sich für mich zu verändern; ich kam auf Gedanken, unvermutet, wie man auf Minen kommt, von solcher Sprengkraft, daß ich hätte zurückschrecken müssen, aber ich ging weiter, ohne Sinn für die Gefahr» [4, с. 139]. Синтагматична зміна займенника «wir» на «ich», що потім семантизується в тексті, створює в уяві реципієнта образ особи чоловічої статі, що разом із дружиною перебуває в очікуванні своєї першої дитини.

Із вибором перспективи розповіді кожного оповідання пов'язаний також вибір часових форм. Оповідання І. Бахманн з «я-перспективою» характеризуються претеритальним часовим планом, що дозволяє читачу об'єктивно сприймати ситуацію, яка розвивається в момент розповіді чи оповіді. Наприклад перший абзац оповідання «Portrait von Anna Maria»: «Von Anna Maria P. hörte ich zum ersten Mal Constanza und Karlo sprechen, die sehr viele Maler kannten, meistens solche, von denen ich nie etwas gehört hatte. Meine Freunde wollten diese Malerin auf dem Lande besuchen, in Draiano, wo sie den Sommer über waren, und mich zu ihr mitnehmen. Ehe unser Schiff den Ort erreichte - denn wir waren in diesem Jahr gar nicht weit davon an der Küste untergekommen - fragte ich, wie ich sie mir vorzustellen habe» [4, с. 48]. Використання претериту створює форму «художнього репортажу» і дозволяє читачу разом з оповідачем простежити від самого початку історію його знайомства з художницею Анною Марією.

Ще одним прикладом такого типу «художнього репортажу» може бути уривок з оповідання «Auch ich

habe in Arkadien gelebt»: «... aber eines Tages war meine Zeit um, und ich nahm Abschied. Es war spät im Herbst. Aus den Büschen fielen faule Beeren, und die Schafen kamen die Hügel herunter, frierend und hungrig, denn über Nacht hatte der Wind das Gras aus den Bergwiesen gespült und an die felsigen Ufer geworfen. Auf silbernen Geleisen – zwei letzten Sonnenstrahlen – trug mich der Zug fort.» [4, с. 38]. Стилістичну значимість мають у цьому уривку темпоральні вказівки, такі як «eines Tages» та «spät im Herbst». Саме вони допомагають авторці занурити читача в події та пережити все разом із розповідачем. Протягом усього оповідання зберігається використання претеритального часового плану, що робить виклад подій хронологічним. Саме такий виклад подій лежить в основі принципу руху часу розповіді та допомагає створити її темпоральний фон [1, с. 17].

Але не лише претеритальна часова форма характерна для оповідань І. Бахманн із «я-перспективою». Письменниця інколи використовує презентні часові форми, щоб надати розповіді особливої наближеності до фабульного часу. Наприклад, діалог кульгавого з однойменного оповідання може слугувати прикладом такої наближеності: «Nur manchmal wird es mir eben zu viel. «Ich verbinde», «Warten Sie, bitte!» , «Die Klappe ist besetzt», «Ich verbinde»» – Diesen Text habe ich gelernt; ich kann ihn fehlerlos» [4, с. 77]. Хоча другий учасник діалогу не показаний експліцитно, але читач розуміє, що на іншому кінці дроту знаходиться ще одна людина, якій і адресовані ці репліки. Використання простих непоширених речень із певною кількістю фахової лексики «Ich verbinde», «Die Klappe ist besetzt», занурених у внутрішнє мовлення головного персонажа, зближують фабульний та сюжетний час і створюють реальну картину. Використання повтору «Ich verbinde» зумовлене авторською інтенцією та використовується, щоб краще розкрити образ самотньої людини, життя якої наповнене лише роботою. Останнє речення абзацу, що поєднує в собі граматичні часові форми Perfekt та Präsens, які зближують події часу оповіді та фабульного часу, підсумовує все сказане раніше й експліцитно вказує на негативне ставлення персонажа до своєї посади, яка є нудною та одноманітною, але, не маючи нічого кращого, кульгавий мусить працювати.

Ще один діалог з оповідання «Unter Mördern und Irren»: «Ich dachte krampfhaft nach und dann sagte ich: „Ich verstehe es“. Doch, ja, ich verstehe es. Friedl fragte: „Weil er vergessen hat?“ Oder weil er, seit irgendeinem Tag, will, daß es begraben sei? „Nein“ – sagte ich, „das ist es nicht. Es hat nichts mit Vergessen zu tun. Auch nichts mit Verzeihen. Mit all dem hat es nichts zu tun.“ Friedl sagte: „Aber Herz hat doch Ranyzki wieder aufgeholfen, und seit mindestens drei Jahren sitzen sie jetzt beisammen, und er sitzt mit Hutter und Haderer beisammen. Er weiß alles über die alle.» [4, с. 173]. Використання часової форми Präsens у репліках діалогу дає можливість зобразити події як такі, що відбуваються в об'єктивній реальності, і краще показати епічне ставлення оповідача до подій.

До третьої групи входять оповідання зі змішаною перспективою розповіді, для якої характерним є вико-

ристання таких моделей багатоперспективного нарративу:

1) аукторіальна перспектива – персональна перспектива – «я-перспектива» (оповідання «Jugend in einer österreichischen Stadt» та «Ein Wildermuth»);

2) персональна перспектива – «я-перспектива» (оповідання «Das dreißigste Jahr» та «Unter Mördern und Irren», «Der Tod wird kommen».

На сьогодні не існує єдиного поняття, що могло б описувати зміну перспектив розповіді. Так, Ж. Женетт та М. Баль започаткували в науковому обігу поняття фокалізації, яке характеризується тим, що автор уводить у текст реального чи гіпотетичного адресанта, котрий виконує певні функції нарративу [за 5 с. 633; 6, с. 66]. Німецька теорія нарративу розрізняє фіксовану внутрішню фокалізацію, що властива текстам із хронологічним викладом подій та сталою перспективою розповіді, варіюючу фокалізацію, притаманну текстам із хронологічним викладом подій, але зі змінюваними перспективами розповіді, та різнопланову внутрішню фокалізацію, де одна й та ж подія висвітлена за допомогою різних перспектив розповіді з нехронологічним викладом.

Ф. Штанцель для позначення змінної та різнопланової фокалізації увів термін багатоперспективного нарративу (multiperspektivisches Erzählen) [7, с. 38]. Ми також використовуватимемо цей термін як робочий і позначатимемо ним зміну перспектив розповіді в межах одного оповідання. Також потрібно зауважити, що при використанні першої моделі багатоперспективного нарративу характерним є винесення аукторіальної перспективи в рамку оповідання. Таке поєднання створює певного роду дистанцію між розповідачем, який коментує, та я-оповідачем і характеризується емоційністю, постійним пошуком, спонтанністю та ситуативністю.

Оскільки техніка розповіді І. Бахманн є постійним пошуком, то письменниця не зупиняється на використанні лише одної перспективи розповіді. Прикладом є оповідання «Jugend in einer österreichischen Stadt», «Das dreißigste Jahr», «Unter Mördern und Irren», «Ein Wildermuth». Жодному з них не властива стала перспектива розповіді. Проаналізуємо оповідання «Jugend in einer österreichischen Stadt», де в рамку винесено розповідь анонімного аукторіального розповідача, котрий перебуваючи за межами оповідання, розповідає та коментує події. Читач сприймає такий хід як небажання аукторіального автора поєднувати себе з персонажами, про яких йтиме мова в тексті. Середину оповідання складає персональна перспектива розповіді, що ведеться від імені дітей.

Зазвичай морфологічним маркером такого типу перспективи розповіді є займенник «er», але в цьому оповіданні авторка замінила його на «die Kinder». Застосувавши цей іменник у формі множини, І. Бахманн активізувала проблему дитинства під час війни, наприклад: «Die Kinder sind verliebt und wissen nicht in wen. Sie kauderwelschen, spintisieren sich in eine unbestimmbare Blässe, und wenn sie nicht mehr weiterwissen, erfinden sie eine Sprache, die sie toll macht. Mein Fisch. Meine Angel. Mein Fuchs. Meine Falle. Du mein Wasser. Du meine Welle. Meine Erdung. Du mein Wenn. Und du mein Aber. Entweder. Oder.

Mein Alles ... mein Alles. Sie stoßen einander, gehen mit Fäusten aufeinander und balgen sich um ein Gegenwort, das es nicht gibt. Es ist nichts. Diese Kinder » [4, с. 89]. За допомогою еліптичних речень письменника вказала на те, що дітям важко знайти антонім до «alles», тобто «nichts», поняття смерті та порожнечі під час війни їм ще невідомі, і це дає надію.

У кінці оповідання авторка експліцитно вказує на свою причетність, що відображається при переході аукторіальної перспективи в «я-перспективу»: «Weil ich, an jener Zeit, an jenem Ort, unter Kindern war und wir neuen Platz gemacht haben, gebe ich die Henselstraße preis, auch den Blick auf den Kreuzberg, und nehme zu Zeugen all die Fichten, die Häher und das beredte Laub» [4, с. 92]. Такий різкий перехід до «я-перспективи» є імпліцитною вказівкою І.Бахманн на те, що пов'язати теперішнє персонажа-рефлектора з минулим оповідача і тим самим ідентифікувати себе з ним не є легкою справою. Оповідання з циклу «Das dreißigste Jahr» відображають пошук особистості, що не може знайти себе в повоєнний час [4, с. 13]. Головний герой винесеного в назву циклу оповідання «Das Dreißigste Jahr» – це яскравий приклад особи, що перебуває в депресивному стані та постійному пошуку. Персональна перспектива розповіді та «я-перспектива», що постійно переплітаються одна з одною, створюють поліфо-

нізм. Урахувавши вищезазначене, ми можемо стверджувати, що функція багатоперспективного нарративу в оповіданнях І. Бахманн зі збірки «Тридцятий рік» полягає у спробі автора самоідентифікувати себе через текст.

Висновки. Особливою складовою художнього дискурсу сучасних німецькомовних оповідань характерне використання персональної перспективи розповіді, «я-перспективи» та оповідань, в яких налічується декілька перспектив розповіді, тобто цим оповіданням, за типологією Ф.Штанцеля, характерний багатоперспективний нарратив. Така кореляція співвідносить фігуру рефлектора з персонажами та вказує на прагматичну установку авторки, а саме на прикладі аналізованих текстів І. Бахманн – місце жінки у повоєнному суспільстві Австрії. Використання «я-перспективи» відіграє в текстах оповідань функцію «художнього репортажу» і такий виклад сприймається реципієнтом як об'єктивний. Для багатоперспективного нарративу властиве використання моделей «аукторіальна перспектива – персональна перспектива – «я-перспектива»» та «персональна перспектива – «я-перспектива»». Багатоперспективний нарратив у текстах оповідань виконує функцію стереоскопічності й надає адресату можливість інтерпретувати авторський намір за повного розщеплення автора-функції.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гончарова Е. А. Пути лингвистического выражения категорий автор-персонаж в художественном тексте // Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 145 с.
2. Кухаренко В. А. Интерпретация текста // Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
4. Bachmann I. Sämtliche Erzählungen // München, Zürich : Piper Verlag, 2005. – 495 S.
5. Genette G. Die Erzählung // München : Wilhelm Fink Verlag, 1998. – 315 S.
6. Martinez M. Einführung in die Erzähltheorie // München : Verlag C.H.Beck, 1999. – 199 S.
7. Stanzel F. K. Theorie des Erzählens // Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht Verlag, 2001. – 301 S.

REFERENCES

1. Hontcharova E. A. Ways of Linguistic Expression of the Category Author – Character in an Artistic Text // Tomsk : Tomsk University Publishing, 1984. – 145 p.
2. Kukharenko V. A. Text Interpretation // Vinnytsia : Nova knyha, 2004. – 272 p.
3. Selivanova O. O. Contemporary Linguistics : Encyclopedia of Terms. – Poltava : Dovkillia, 2006. – 716 p.

Multi-perspective narration as characteristic of contemporary German artistic discourse

О. В. Skliarenko

Abstract. The article analyses multi-perspective narration as one of important characteristics in artistic discourse of contemporary German stories. Taking as an example stories of a famous Austrian writer Ingeborg Bachmann we have found out that the usage of some narration perspectives in one story has stereoscopic function that divides author's «I» to objectively observes described in the story events. It was established that the contemporary German stories include schemes like «auctorial perspective – personal perspective – «I» perspective».

Keywords: artistic discourse, multi-perspective narration, story, «I» perspective, personal perspective, auctorial perspective.